

UPPSALA
UNIVERSITET

Japan och det japanska i Almqvists ”Palatset”

Catharina Apelthun

Ämne: Litteraturvetenskap

Nivå: C

Poäng: 15 hp

Ventilerad: VT 2014

Handledare: Marie-Christine Skuncke

Litteraturvetenskapliga institutionen

Uppsatser inom litteraturvetenskap

Innehåll

1. Inledning	3
Bakgrund	3
Syfte och frågeställning	5
2. Teori och metod	5
Källmaterial och forskningsöversikt	7
3. Undersökning - Japans funktioner	9
Almqvists länsherre och dåtidens Japan	9
Nyfikenhet och spänning	11
Nyfikenhet	11
Spänning.....	13
Exotism	15
Stål och silke	15
Det orientaliska och pseudojapanska	17
Speglar och religiösa inslag	18
Civilisationskritik	21
Vildar	21
Denna asiatiska sjukdom	22
Hierarkin och despotismen i praktiken	24
Religion	27
4. Sammanfattning	29
5. Litteratur och källor	32
Elektroniska publikationer	32

1. Inledning

Bakgrund

I Europa visste man år 1838 inte särskilt mycket om det då stängda Japan. Den enda öppningen från Japans håll mot Europa var handeln med holländska skepp. I läsarnas begränsade kunskap om landet och kulturen fanns en möjlighet att måla upp ett exotiskt porträtt med inspiration från ett flertal orientaliska traditioner. Den möjligheten tar Carl Jonas Love Almqvist vara på i sin novell ”Palatset” (1838).

”Palatset” ingår i del nio av *Törnrosens bok*. Precis som ett flertal av Almqvists tidigare noveller i sviten utspelar sig denna på Hugo Löwenstjernas jaktstlott. Berättare är den kringresande Richard Furumo, som också är berättelsens huvudperson. Sällskapet är samlat i ett av jaktstlottets mindre rum när de får följa med in i Richards berättelse som utspelar sig i en engelsk hamnstad. I staden upptäcker han en mystisk vagn som betalar resenärerna för åturen, som för passagerarna tenderar sluta med allvarliga skador eller allmän omtöcknad. Nyfikenheten driver honom att åka med vagnen upprepade gånger. Men det är också när han lägger band på sin nyfikenhet, genom att inte yppa sina frågor, han löser gåtan och äntligen får åka hela vägen fram till vagnens verkliga mål, ett palats. I detta palats vistas en japansk länsherre, som också är handelsman, och hans två döttrar. Den japanske länsherren har brutit mot sin härskares, shogunens, lag genom att lämna Japan för att bedriva handel. På grund av detta brott har länsherren fått en dödsdom sänd till sig. Denna dödsdom ska verkställas genom det ärofulla japanska självmordet, *harakiri*.¹ Richards uppdrag är att efter det att länsherren tagit sitt och sina döttrars liv begrava dem och därefter överlämna ett skrin innehållande den sabel med vilken mordet begåtts till en sjöofficer, som i sin tur ska föra skrinet till shogunen i Japan. Richard försöker rädda såväl länsherren som döttrarna från den förestående döden, men lyckas inte och fullföljer heller inte sitt uppdrag efter deras död, utan flyr palatset. Väl ute ur palatset ser Richard byggnaden stå i lågor och konstaterar att det måste ha varit han själv som av misstag antänt denna gravbål.

Som tidigare nämnt var Japan vid tidpunkten för novellen stängt för handel, med undantag för skepp från Holland och Kina. Holländarnas närvaro där var mycket kontrollerad. De hade sin handelsstation på en liten ö i Japans enda öppna hamn, i Nagasaki, på vilken de hölls instängda.² Vid tiden då Almqvist skrev ”Palatset” var Japan ett välbärgat land. Ett tryck på att åter öppna för handel utanför riket kom både inifrån landet, från de rika handelsmännen och utifrån, främst från

¹ *Harakiri*: Reischauer 1965, s. 76.

² Reischauer 1965, s. 75.

engelsmännen och amerikanerna.³ Bara omkring femton år efter att ”Palatset” utgavs öppnades Japan för handel med fartyg från både Europa och Amerika.⁴ Frågan var med andra ord högaktuell då Almqvist bidrog med ett debattinlägg genom publiceringen av ”Palatset”. Japanska varor var, på grund av svårtillgängligheten, exklusiva i Europa - därav Almqvists fokus på de exklusiva och fina handelsvaror Japan var känt för, som stål och siden.

Det är lätt att få intrycket av att Almqvist ganska plötsligt kom att börja skriva texter med politiska budskap. Riktigt så är dock inte fallet. Uppmärksamheten som väcktes kring hans politiska budskap handlade snarare om hans övergång från det romantiska högerfältet till realismen och ett mer liberalt vänsterperspektiv. Hans texter hade ofta haft politiska inslag, men med tiden förändrades budskapet och inriktningen till något som var mer provocerande - och fick mer uppmärksamhet.⁵ I Europa fanns starka liberala strömningarna under 30-talet och dessa tankar påverkade Almqvist.⁶ Han tog själv ställning genom att 1839 börja arbeta som journalist på den liberala tidningen *Aftonbladet* och ge ut den omdebatterade romanen *Det går an* (1839). Den liberala Almqvist kämpade för individens frihet och fri handel. Därför är det knappast en slump att han valde att använda det för handel stängda och enväldigt styrda Japan i sin novell.

Almqvist prästvigdes i juni 1837 med en stark religiös övertygelse. Detta syns i de ofta förekommande religiösa perspektiven. Almqvist hade ett stort politiskt intresse, men det kom inte enbart till uttryck i form av dagsaktuella frågor, utan hans engagemang utgick ofta ifrån ett vidare och mer långsiktigt perspektiv. Det gick i mångt och mycket hand i hand med hans religiösa övertygelse, samtidigt som han sökte finna och påverka i riktning mot större strukturella samhällsförändringar.⁷ Almqvist anammade idéer till sin utopiska samhällsdröm från olika rörelsers röster.⁸ Grunden för denna utopi var för honom Kristus, kristendomen.⁹

Vid tiden för skrivandet av ”Palatset” ägnade sig Almqvist parallellt åt andra projekt. Ett av dessa är sakprosaboken *Menniskosläktets saga* (1839-1841), där han skriver om stora delar av Asiens historia och geografi. Han närmar sig alltså Japan genom två olika genrer - den facklitterära och fiktionen. *Menniskosläktets saga* är uppdelad i sex böcker. Den tredje boken består av fem kapitel och handlar enbart om Japan. Mycket av det vi finner där återkommer även i novellens

³ Reischauer 1965, s. 86.

⁴ Reischauer 1965, s. 88.

⁵ Svedjedal 2008, s. 13.

⁶ Aspelin 1979, s. 66.

⁷ Aspelin 1979, s. 32.

⁸ Aspelin 1979, s. 97.

⁹ Aspelin 1979, s. 130.

Japanbeskrivning. Grunden för Almqvists fascination för det främmande kommer troligen från kolonialmakternas Europa, som målat upp en exotiskt och distanserande bild av Orienten.¹⁰ Till viss del finns det exotiska även representerat i *Menniskoslätets saga*, men på grund av genrebegränsningar och -förväntningar skiljer de sig åt i uttrycket. Den kunskap som fanns i Sverige kom bland annat från de källor Almqvist nämner i delen om Japan i *Menniskoslätets saga*. Förutom svenske Carl Peter Thunberg refererar Almqvist bland annat till Abel Rémusat, Engelbert Kaempfer, Vasilij Golovnin, Adam Johann von Krusenstern och Isaac Titsingh.¹¹

Syfte och frågeställning

Syftet är att undersöka framställningen av Japan och det japanska i novellen ”Palatset” av C.J.L. Almqvist. Hur använder sig Almqvist av det historiskt japanska, pseudojapanska och allmänorientaliska för att skapa exotism och i vilken utsträckning utnyttjar Almqvist omgivningens begränsade uppfattning om Japan i sin framställning av vad som är japanskt? På vilket sätt använder Almqvist sin porträttering av Japan och det japanska för att skapa spänning och nyfikenhet? Samhällskritik och -granskning är centralt i novellen både när det gäller österländska och västerländska system och traditioner - på vad sätt presenteras de, i vilken riktning riktas kritiken och vad kritiseras?

2. Teori och metod

I Almqvists novell ”Palatset” har Japan och det japanska en väldigt central roll. Japan och det japanska i novellen kommer att undersökas utifrån tre funktioner - en berättarteknisk, en exotisk och en civilisationskritisk. Detta genom att, metodiskt sett, göra en närläsning av novellen.

En grundläggande teoretisk utgångspunkt för denna uppsats återfinns i Edward W. Saids *Orientalism* (1978). Det är en postkolonial teori som kritiserade och problematiserade västerländska studier kring vad som brukats benämnas som Orienten. Said beskriver det som att Orienten har definierats i motsatsställning till Europa. Detta på grund av en lång tid av motsättningar mellan de stora imperierna, där Europa med kolonisationen gick ut ur striden med ett övertag. De akademiska studierna som i västerlandet bedrivits om orientalism har, enligt Said, använts för att dominera och utöva myndighet över Orienten.¹² Européerna har klumpat samman en blandning av olika kulturer

¹⁰ Said 2006, s. 64.

¹¹ Almqvist 2002, ref. återfinns på s.: 87, 90, 107.

¹² Said 2006, s. 64-66.

och traditioner under en enda benämning och själva definierat den. På grund av maktövertaget har Europa haft möjlighet att sprida en förvrängd och ofta orättvis bild av Orienten. Till det orientaliska räknades ursprungligen Bibelns länder och Indien, men från och med 1800-talets början inleddes en utveckling mot att i definitionen av det orientaliska inkludera ett större område.¹³

Kenneth Nyberg skriver i sin bok *Bilder av Mittens rike* (2001) om skildringen av Kina 1749-1912. Dels berör och utvecklar han Saids teori fast tillämpad på Kina, men han beskriver även bilden av Kina under den tid då Japan var stängt, vilket är intressant med tanke på dessa båda länders delvis gemensamma historia.

Det för min uppsats relevanta perspektivet utifrån teorin om orientalism är främst den europeiska utgångspunkten i beskrivningen av "den andre", det främmande, ofta lägre ställda. Orientalerna (de som bor på Orienten - det begrepp Said använder) beskrivs utifrån västerländska system och normer.¹⁴ På grund av bristande kunskap om det stängda Japan i "Palatset" utvidgas beskrivningen av landet och kulturen till att innefatta det, enligt västerländska mått, orientaliska. Genom att analysera skildringen av det orientaliska, som är genomgående i "Palatset" kan Almqvists fördomar eller avsaknad av sådana förhoppningsvis urskiljas. I vilken mån är Almqvist eurocentrisk? Vilka orientaliska inslag återfinns och presenteras dessa på ett fördomsfullt sätt?

Den första av de tre funktionerna är att undersöka hur Japan och det japanska fungerar på det berättartekniska planet vad gäller skapandet av spänning och nyfikenhet. Johan Svedjedal har i sin avhandling *Almqvist - berättaren på bokmarknaden* (1987) bland annat behandlat spänning och nyfikenhet i "Palatset". I min undersökning kommer jag att använda mig av samma definitioner som Svedjedal, som i sin tur utgår från en definition av Meir Sternberg, vad gäller begreppen. Med begreppet *spänning* åsyftas en funktion i novellen vilken för berättelsen framåt och ger läsaren en förväntning på fortsättningen, vad som kommer att hända.¹⁵ Spänningen kräver en insats eller ett risktagande av huvudpersonen (hjälten) som utsätts för fara eller hot om fara. Starka känslor som rädsla och erotik kan öka spänningen genom att det förstärker känslan av annalkande farlighet. *Nyfikenheten* i sin tur berör det förflutna, bakgrunden. Läsarens nyfikenhet väcks genom mystifikationer, men slutar alltid med en naturlig förklaring.¹⁶ Var i berättelsen används det japanska på detta berättartekniska plan?

Den andra funktionen undersökningen behandlar är *exotism*. Det exotiska är ett viktigt element i berättelsen och samverkar till viss del med spänningen och nyfikenheten. Under denna

¹³ Said 2006, s. 67.

¹⁴ Said 2006, s. 111.

¹⁵ Svedjedal 1987, s. 45-46.

¹⁶ Svedjedal 1987, s. 128-129.

rubrik finns det tre begrepp vilka jag här kommer att skilja åt. *Det japanska* står för det historiskt japanska. *Det pseudojapanska* för det som gör anspråk på att vara japanskt, men inte är eller troligen inte är det. Slutligen, *det orientaliska* som står för den västerländska bilden av Orienten, ”den andra” och det främmande. Syftet med denna del är att avgöra på vilket sätt Almqvist framställer något som japanskt och i viss mån försöka avgöra huruvida det är japanskt eller ej. Till det exotiska hör bland annat den japanska religionens bakgrund och historia. För fördjupad förståelse på detta område används främst Edwin O. Reischauers avhandling om *Japans historia* (1965), i vilken han beskriver Japans utveckling från 500-talet och framåt till en modern stat. Selfrid Ershammars bok, *Shinto. Gudarnas väg* (1959), använder jag för bättre förståelse av den japanska religionen. Den är utgiven av Svenska Kyrkan och har ett avsnitt som behandlar konfrontationen med det kristna, vilket är intressant för förståelsen av det av kristendomen genomsyrade samhälle i vilket ”Palatset” först publicerades. Vidare används också Japanforskaren Bert Edströms artikel i tidskriften *Orientaliska studier* som behandlar Almqvists intresse och koppling till Japan samt en analys av det som framställs som japanskt i ”Palatset”, men även i *Menniskoslägtets saga* under rubriken ”C.J.L. Almqvist och Japan” (1995). När det kommer till Japans historia återfinns även intressanta detaljer i Almqvists egen bok *Menniskoslägtets saga*. Jag kommer att lyfta fram vissa utvalda delar som kan bidra till att förstärka en utgångspunkt hos Almqvist, ofta i ett jämförande med ”Palatset”.

Den tredje funktionen i undersökningen gäller *civilisationskritik*. De politiska och kulturella skillnader mellan Japan och Sverige (Europa) som Almqvist tar upp i sin novell kommer där lyftas fram. Han kritiserar det patriarkala systemet, hierarkiska strukturer, de nationella ledarnas despotism samt folkets underkastelse, lydnad och begränsade frihet. Almqvist diskuterar även begreppet ”vilde” utifrån ett europeiskt perspektiv. Kurt Aspelin har skrivit en avhandling om Almqvists författarskap under 1840 i två delar. I *Det europeiska missnöjet* (1979) behandlar han bland annat Almqvists politiska, religiösa och samhällseliga intresse. Den fungerar bra som bakgrundsteckning till Almqvists politiska intresse, innehållandes utförliga beskrivningar kring vilka frågor han engagerade sig i.

Källmaterial och forskningsöversikt

Uppsatsen utgår ifrån den textkritiska utgåvan *Samlade verk 8. Törnrosens bok. Duodesupplagan* (1996) som är redigerad av Jon Viklund, i vilken ”Palatset” sträcker sig från sida 157-193. I den mån jag hänvisar till *Menniskoslägtets saga* utgår jag ifrån *Samlade verk 19* (2002), vilken också är redigerad av Jon Viklund.

Det finns imponerande mängder forskning kring Almqvist och hans gärning. I mina efterforskningar har jag funnit ett flertal analyser av "Palatset", men de flesta saknar fördjupning i det japanska och behandlar det mer översiktligt. Här nedan följer några forskare som har studerat novellen med en för denna studie relevant utgångspunkt. Bert Edström är troligen den som har en utgångspunkt som är närmast min. Han är Japanforskare och har skrivit en artikel om Almqvists relation till Japan, med "Palatset" och *Menniskoslätets saga* som exempel. I den del han skriver om "Palatset" lyfter han fram Almqvists kritik som riktades mot bristerna i både japansk och europeisk moral.¹⁷ Edström menar också att Almqvist har inspirerats av andra stora författare som använt det japanska för att skapa en viss stämning. Han nämner bland annat Voltaire, som också ska ha behandlat frågan kring det japanska självmordet.¹⁸ Någon fördjupande studie av Edström kring det japanska hos Almqvist står dock ej att finna.

Johan Svedjedal har efter att han skrev sin doktorsavhandling *Almqvist - berättaren på bokmarknaden* även skrivit en biografi i tre delar. *Kärlek är* (2007) heter den första delen som handlar om Almqvists tidiga författarskap då hans verk präglades av romantiken. Den andra delen heter *Rosor, törnen* (2008) och behandlar Almqvists övergång till ett tydligare politiskt, liberalt intresse och därmed även ett avståndstagande från den romantiska rörelsen.¹⁹ Denna andra del sträcker sig över den tidsperiod under vilken "Palatset" skrevs. Biografins tredje del heter *Frihetens rena sak* (2009) där Svedjedal menar att Almqvist har gjort en resa till att inte längre på samma sätt skilja mellan vad han skrev och hans personliga övertygelser. Kritiken mot honom ökade i styrka i takt med att rykten och förtal om honom spreds. Den irrlärlighetsprocess som inleddes mot honom efter publiceringen av bland annat *Det går an* är ett exempel på ett av många motstånd som han fick möta och hantera.²⁰ I sin doktorsavhandling om Almqvist har Johan Svedjedal undersökt "Palatset" på ett berättartekniskt plan, men också berört Asienuppfattningen, friheten och fattigdomen. I "Palatset" står Asien för despotism och hierarkitänkande, och kulturen kan bara utrotas genom kristendomen.²¹ Svedjedal menar att Almqvist drogs till Japan på grund av hans intresse för det exotiska, med inriktning mot det orientaliska.²² Svedjedal beskriver det som att det exotiska för Almqvist hade ett egenvärde samtidigt som det användes i argumentationen för frihetsidéerna.²³

¹⁷ Edström 1995, s. 34-35.

¹⁸ Edström 1995, s. 33-34.

¹⁹ Svedjedal 2008, s. 13.

²⁰ Svedjedal 2009, s. 12.

²¹ Svedjedal 1987, s. 133.

²² Svedjedal 1987, s. 123.

²³ Svedjedal 1987, s. 136.

Den del av *Poesi i sak* (1980) där Aspelin berör ”Palatset” handlar om narrativa strukturer. Han prövar ”Palatset” tillsammans med andra av Almqvists berättelser kring 1840 i olika berättartekniska former för att identifiera mönster. Han konstaterar bland annat att ”Palatset” passar in i en modell där berättelsen rör sig i tre fält - från det bekanta (hemma), vidare in i det okända (borta) för att därpå, som steg tre, erövra den obekanta världen.²⁴ Dessutom talar han om det ”rakt fram”-berättandet genom jag-perspektivet.²⁵ Detta berör även Svedjedal, men ur ett annat perspektiv då han väljer att betona den omvända kronologiska ordningen, som kommer just av det valda jag-perspektivet.²⁶ Det för uppsatsen viktiga i *Det europeiska missnöjet* är Aspelins analys och forskning kring Almqvists politiska engagemang (se ovan).

Även Bertil Romberg har skrivit om ”Palatset” i sitt översiktsverk *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk* (1993). Det som får störst utrymme i hans analys är kritiken mot patriarkalismen. Han lyfter fram kritiken i novellen bland annat genom att jämföra den med ett kritiskt avsnitt på ämnet i *Menniskoslägtets saga*.²⁷ Sammanfattningsvis menar Romberg att kärnpunkten i novellen är ”skall man lyda, och lyda i allt?”, med den underförstådda betydelsen att man inte ska göra det. Som argument för detta citeras ett brev Almqvist själv har skrivit där han beskriver hur japanerna i berättelsen blev förledda av fördom till att lyda, vilket ledde till deras död.²⁸

3. Undersökning - Japans funktioner

Almqvists länsherre och dåtidens Japan

För att förstå undersökningen är det nödvändigt att introducera novellens länsherre och hans roll, samt det dåtida Japan. De två härskarna i Japan vid denna tid var - shogunen, vid denna tid kallad ”Kubo” av européer, som var landets militära och politiske ledare och kejsaren, vid denna tid kallad ”Dairi” av européer, som var landets andlige ledare, men som också hade en avgörande politisk position. Den senare bör inte blandas ihop med läns herrarna, på japanska ”Daimyo”, vilka är underordnade dessa båda.

²⁴ Aspelin 1980, s. 99-100.

²⁵ Aspelin 1980, s. 103-104.

²⁶ Svedjedal 1987, s. 130.

²⁷ Romberg 1993, s. 137-138.

²⁸ Romberg 1993, s. 139.

I början av 1500-talet var Japan uppdelat i ett antal områden eller provinser som alla hade en egen länsherre, daimyo. Landet styrdes inte centralt utan alla daimyos skötte sitt eget rike.²⁹ I början av 1600-talet uppstod bland dem, efter en lång tid av maktkamp och stridigheter, en ny central ledare som återupptog den gamla titeln shogun under vilken alla daimyos underordnade sig.³⁰ Den nye shogunen skapade nya sociala rangordningar där köpmännen hamnade lägst på skalan.³¹ Det var ett sätt att kontrollera handeln. Även om handel vid denna tidpunkt nästan bara fick ske inom landet blev handelsmännen rika. För att begränsa deras inflytande fick de alltså låg social ställning. När länsherren i "Palatset" väljer att lämna landet för att bli handelsman sjunker han alltså i anseende. Enligt landets sed skickar shogunen en dödsdom där han på ett ärofullt sätt, som anstår en daimyo, får ta sitt liv för att sona brottet han begick genom att lämna Japan.

Den japanske länsherren och handelsmannen får i novellen aldrig något namn. Richard benämner honom som fadern. Detta beror troligen på betydelsen av relationen mellan fadern och de båda döttrarna, som inte heller presenteras med namn. Vi får veta att han är både länsherre och senare, genom att bryta mot lagen, också handelsman. Han skulle kunna kallas såväl fadern som länsherre eller handelsman. Hans höga börd är dock avgörande och grundläggande både i sättet på vilket han beskrivs, men också för berättelsen utgång och upplösning. Därför väljer jag att i undersökningen kalla honom länsherre, även om det inte är en term som Almqvist använder i sin novell.

Portugiserna var de som förde kristendomen till Japan. Shogunen ansåg att den främmande religionen var ett hot mot den enade Japan och började förfölja de kristna. De utrotades i princip till sista man år 1638 då japansk militär, som var understödd av holländska fartyg dödade nästan alla och kristendomen utrotades som organiserad religion i Japan. Detta låg till grund för den negativa inställning shogunen hade mot de europeiska handelsmännen. Den shogun som regerade vid denna tid såg på utlänningarna med stor misstänksamhet. Spanjorerna drevs ur landet liksom de för det kristna upproret misstänkta portugiserna. Redan två år innan upproret förbjöds japaner att lämna landet och de japaner som befann sig utomlands fick inte heller återvända.³² Holländare och kineser var de enda som fick handla med Japan efter att landet stängt sina gränser.³³ Under de närmare 250 år som landets gränser var stängda skonades Japan från inbördeskrig.³⁴

²⁹ Reischauer 1965, s. 64.

³⁰ Reischauer 1965, s. 66-67.

³¹ Reischauer 1965, s. 79.

³² Reischauer 1965, s. 74.

³³ Reischauer 1965, s. 75.

³⁴ Reischauer 1965, s. 77.

Nyfikenhet och spänning i ”Palatset”

Nyfikenhet

Svedjedal talar i sin analys av ”Palatset” om Almqvists berättartekniska grepp då han låter berättarjaget Richard redogöra för händelserna i omvända kronologisk ordning. Den rätta kronologiska ordningen är följande. Först får den japanske länsherren order från sin härskare att ta sitt liv. För att kunna genomföra självmordet krävs att han och hans döttrar hittar en medhjälpare. Denne måste vara modig, fintlig [listig] och inte nyfiken. I syfte att finna denne medhjälpare konstruerar de den mystiska vagnen där passagerare sätts på prov.³⁵ Visserligen upplever Richard det hela i omvänd ordning, den egentliga kronologin till trots. Jag-perspektivet ger möjligheter till en berättelse fylld av nyfikenhet, och Almqvist utnyttjar det maximalt genom att hela tiden låta Richard vara återhållsam vad gäller ny information. På grund av de begränsningar en sådan utgångspunkt har finns det utrymme för överraskningar såväl framåt som bakåt samt utrymme för läsaren att själv identifiera sig med jaget i försök att söka sanningen bakom det mystiska. Berättelsen skyndar framåt i tävlingen mellan läsaren och berättarjaget om att vara först med att avslöja hemligheterna.

Vi får tidigt veta att det kan tänkas handla om Japan, men Richard låter sig inte övertygas utan fortsätter leta efter ledtrådar. Gåttfullheten finns med redan på berättelsens första sida. Melodin Richard spelar inledningsvis får vi veta är österländskt inspirerad (s. 157). Richard strosar runt i den engelska sjöstaden och ser en mystisk vagn. Han sätter sig på Hotel d’Asie (det asiatiska hotellet) för att äta och finner där en plansch med samma vagn han just sett och främmande tecken på ett för honom okänt språk (161). Med iver söker han genast finna svaret på denna gåttfullhet. Han frågar för en på hotell arbetande värd vid namn herr Gaspard: ”Ett småleende och en lätt runkning på hufvudet, jemte ett sakta yttradt: fråga ej derefter! var hela hans svar.” (s. 161.) Då frågar Richard istället en yngling som också arbetade på restaurangen. Denne hävdar att det är japanska, men Richard litar inte på denna information utan skrattar åt svaret, övertygad om att ynglingen narras med honom (s. 162). Det hemlighetsfulla kring planschen och biljettförsäljningen gör i sin tur vagnen än mer mystisk och den invecklade bakgrunden intressant. Idén om att det är Japan som är svaret på gåtan följer med som en skugga i bakgrunden, vilken får tydligare konturer varje gång vi får ny information som passar in i den bilden. Avgörande för att nyfikenheten ska finnas kvar i berättelsen är just det faktum att inga tidiga slutsatser dras, utan att jakten på sanning och svar är pågående till upplösningen. Richard konstaterar svaret på gåtan väldigt sent i berättelsen, men den uppmärksamme läsaren har svaret långt innan dess.

³⁵ Svedjedal 1987, s. 130.

Det som skapar nyfikenhet är ledtrådarna om vad som hänt. Ledtrådarna klargör en bakgrund, men hjälper också till med att föra berättelsen framåt genom att rama in berättelsen och ge läsaren en utökad förståelse för utvecklingen. Det vi inte kan se eller bara får se en glimt av väcker vår nyfikenhet. Inslagen som skvallrar om att det handlar om Japan är ibland inskjutna i en mening, som en bisats i förbifarten: ”i en stor skål af lackerad arbete” (s. 177). Andra ledtrådar får betydligt större utrymme och är nästan omöjliga att missa. Därför kan ledtrådar upptäckas på flera nivåer. Ingen kommer att missa att det är Japan det handlar om, men hur tidigt detta avgörs är beroende av hur uppmärksam läsaren är. Almqvists berättelse är skiktad utan att vara exkluderande. Det handlar snarare om att aktivera läsaren.

En mer central detalj som lockar till nyfikenheten är den gula gardinen som skiljer vagnen i två delar. Mot slutet av den första resan ger Richard utlopp för sin nyfikenhet och får erfara att det finns något på andra sidan gardinen (s. 164). Vid den andra resan sätter sig Richard i vagnen och gardinen tycks vara sig lik. Förutom att den helt plötsligt rullas upp och avslöjar en medpassagerare (s. 166). Gardinen har en central roll under alla tre resor. Inför den tredje resan finns en förväntan på vad som denna gång kommer att hända i vagnen och vad som kommer att dölja sig bakom gardinen. Gardinens betydelse blir tydlig när den under tredje resan har bytt färg. Eftersom den tidigare varit betydelsefull är det en naturlig reaktion att söka ett budskap i gardinens svärta. På så vis blir den viktig utan att den för den skull behöver ha en tydlig symbolisk innebörd.

En nyckelscen är framställningen av kvinnan i vagnen. Den är som tagen ur en målning av en japansk kvinna. Hon är klädd i en sidenklänning, har en ovanlig, men vacker frisyr, runda kinder och olivfärgad hy. Hennes hållning är som en statys och ögonen är stora, svarta och blanka (166). Hon är både främmande och skrämmande, men beskrivs med en underliggande ton av förtjusning och fascination. Den som någonsin sett en japansk tavla skulle säkerligen kunna dra nytta av den minnesbilden för att lösa gåtan om denna exotiska främlings härkomst. Sedan tidigt 1700-tal hade kinesiska teckningar, tavlor och porslinsmålningar tagit sig hela vägen till Sverige. Bland den bildade eliten var detta motiv av kineser känt. Med stor fördel kunde därför Almqvist måla upp en snarlik bild av japanerna som med läsarens förförståelse kunde kompletteras och föreställas. Det var väl känt att man band kinesiskornas fötter för att de inte skulle växa sig stora och som konsekvens av det fick många kinesiska kvinnor små förkrympta fötter.³⁶ Att den traditionen också skulle kunna finnas i Japan antyds genom beskrivningen av Richards resällskaps fötter: ”Jag tog mig den friheten att se på hennes utmärkt nätta fötter.” (s. 169.) Att utifrån viss kunskap från Orienten dra slutsatser, som skulle kunna stämma på grund av i detta fall Kinas och Japans delvis gemensamma historia, är ett exempel på orientalism. I vissa fall är det inte särskilt tydligt och konsekvenserna

³⁶ Nyberg 2001, s. 127.

behöver inte bli negativa. På grund av den okunskap som fanns kring Japan var visserligen en kinesiskt utgångspunkt att vänta.

Nyfikenheten i den scen som beskrevs ovan föds i beskrivningen av ögonen. De stora ögonen tycks uppspärrade som i ett sökande efter ljus, i sin svarthet verkar de helt utan hopp. Redan vid första mötet uppfattar Richard att kvinnan med blicken uttrycker någon slags vädjan. Kvinnan i badrummet, som troligen är systemen, ser Richard bara för ett ögonblick, men ändå tycker han sig se att ”om jag ej bedrog mig – höjde sig, vid gestaltens försvinnande ditinn, ett litet hufvud hastigt upp ur vågen och såg precis på mig, och blicken uttryckte den mest talande bön om hjälp och bistånd.” (s. 172.) Dessa ögon skvallrar om något mer.

Två övergripande frågor söker nyfikenheten svar på. Det ena handlar om det främmandets ursprung, det vill säga det japanska, på det sätt Almqvist väljer att framställa det. Det andra handlar om själva uppdraget, som i sitt utförande strider mot Almqvists och berättarjagets personliga övertygelser. Det senare har närmare anknytning till spänningen. Frågorna löper parallellt med varandra och för att lösa mysteriet behövs svar på båda. Almqvist låter det japanska fungera som en del i mysteriet, men skapar samtidigt en distans mellan berättelsen och detta orientaliska inslag som gör att Japan blir intressant i sig själv. Detta gör han bland annat genom att koppla samman uppdraget med spänningsdelen och placera den mot slutet av berättelsen. I den delen finns utrymme för den samhällskritik Almqvist ville få plats med i novellen. Genom att skilja dem åt i berättelsen där den ena frågan, den om främlingarnas ursprung, placeras tidigt i berättelsen och den andra frågan, om uppdraget med den inkluderande samhällskritiken, får inträda i berättelsen mot slutet får de maximalt utrymme utan att blandas samman. Dessutom passar det bättre för berättelsens dramaturgi med en inledningsvis mer stilla nyfikenhet och en slutscen fylld av spänning, känslor, fara och kritik.

Spänning

Till en början finns inte särskilt mycket spänning i novellen. Den inleds med harmlösa ledtrådar om något exotiskt som föder nyfikenhet, men knappast spänning. Den spänning, som på ett konkret sätt är sammankopplad med Japan och det japanska dyker upp först i slutet av novellen när gåtan kring vad det är för nationalitet på främlingarna är, om än ej uttalat, löst - de är japaner. Även om nyfikenhetsmomentet följer med långt in i slutskedet av berättelsen har de flesta av läsarna redan listat ut att det är japaner det handlar om. Intresset och spänningen byggs upp kring den rafflande upplösningen, vad som ska hända de berörda. I ”Palatset” återfinns många moment som skapar spänning. Det är dock enbart de spänningsladdade inslag med en koppling till Japan eller det japanska som här kommer tas upp.

Väl i palatset trappas spänningen upp - hoten och farorna blir mer skrämmande. När Richard tar steget in i palatset lämnar han det levande utanför: ”gallerporten med detsamma slogs igen och skilde mig ifrån både gata, vagn, kusk, betjenter och allt levande, som stannade utanföre” (s. 171). På plats i palatset möter Richard den första egentliga fara när han stiger in i det enorma badrummet. Han är bara ett steg ifrån att trampa rakt ut och störta ner i det, som det verkar, djupa vattnet (s. 172). Detta på grund av att han inte kunnat förutse att det bakom denna dörr skulle dölja sig en gigantisk bassäng. Simkunnighet var ingen självklarhet och vatten sammankopplades vid berättelsens publicering fortfarande med fara. På väg ut ur badrummet ramlar en väldig kristallkrona i vattnet - Richard hade varit ouppmärksam på det tunna snöre som gått från nyckeln han låste upp dörren med. Snöret, som gick till kristallkronan, gled av nyckeln och misstaget är ett faktum (s. 173). Detta badrum, och de faror som medföljer besöket i rummet är kanske inte japanska (se nedan). Dock framställs de som japanska och skapar spänning i funktion av att vara det.

Richard går vidare i labyrintlika palatset och möter återigen kvinnan från vagnen. Hon för honom till sin fader, en japansk länsherre. Då får Richard reda på varför han kallats dit, vilket uppdrag han förväntas utföra:

Jag ryste, men frågade ännu intet. Jag skulle således bli invecklad i en fremlings mörka företag, och förmodligen göras till sista utföraren af hvad som efter en gruflig handling slutligen återstode. Jag skulle blifva medbrottsling i något, som tydligen stred emot det lands lagar, der jag befann mig, om det ock vore legitimt efter lagarna i den obekantes hembygd. (s. 181.)

När Richard inser att det är detta som förväntas av honom börjar han grubbla på möjligheter till att rädda dem från det gemensamma förestående självmordet. Någon räddning vill dock inte fadern ha och han informerar Richard om att han inte kan lämna palatset och uppdraget utfört med livet i behåll: ”Fremling! om så är, att du vägrar uppfylla min vilja, så är du den först fallande. [...] Derefter må åter mina tjenare fara ut på gatorna, att uppsöka en ny man åt mig.” (s. 184.) Länsherren skrämmer upp Richard genom att göra honom utbytbar. Hans redan målmedvetna inställning till den egna döden, vilken representerar den japanska synen på döden och självmordet, gör det svårt att tvivla på dödshotet. Harakiri, det japanska hedersamma självmordet, är ur ett europeiskt kristet perspektiv omoraliskt. I det femte budordet som förbjuder den kristne att mörda, inkluderas troligen självmordet. Porträttet av länsherren som målas upp är i detta avseende kallt och omänskligt. Richard har gått i fällan och blir tvungen att möta den skräckfyllda utmaningen. Den för läsaren relevanta frågan är om vår hjälte kommer klara sig med livet i behåll och om det finns en chans för honom att i alla fall rädda döttrarna.

Känslorna intensifieras - spänningen och hoppet skyndar på berättelsen mot en upplösning. Dödshotet följs av ett slugt försök av Richard att rädda länsherrens båda döttrar, för att sedan själv bli lurad av fadern. Richard försöker inte bara rädda döttrarna, utan försöker även kalla på någon som kan komma till den självskadade faderns undsättning, men alla tjänare är bortsända. Den första räddningen av döttrarna sker genom att Richard tar sidentyget på vilken dödsdomen är skriven ifrån fadern. Han för de båda kvinnorna till ett rum där de är trygga under det att deras far tar sitt liv. När Richard återförenar dem med fadern, för att ge dem en chans till ett farväl, blir han åter tvungen att rädda dem - han rycker sabeln ur faderns hand, då denne är i färd med att mörda den yngre av döttrarna (190). Faderns tredje mordförsök på döttrarna är så lömskt att Richard inte anar det förrän det är för sent. Med giftbaddade läppar kysser han dem farväl och lyckas därmed bringa båda döttrarna in i döden med honom (s. 191). Alla tre japaner dör, men Richard överlever. Han lyckades inte rädda dem från deras, som den framställs, onda kultur.

Den spännande sluttampen handlar om liv och död. Richard för en kamp mot ett system av underkastelse och fullföljandet av ett för japanerna ärofullt självmord. Spänningen ligger givetvis i insatsen - det handlar om liv och död, men också i den nästan absurda kulturkrocken där Richard känner att han måste stå upp för europeiska värderingar och rädda dessa människor till frihet. Almqvist använder spänningen som en del av sin argumentation. Om detta hade varit en retorisk analys hade denna del benämnts som *pathos*-laddad (riktar sig till åhörarens eller läsarens känslor). Genom att kasta läsaren mellan hopp och förtvivlan, liv och död väcker Almqvist starka känslor hos publiken - vilket är för honom fördelaktigt när han emellanåt blandar in kritik.

Exotism

Stål och silke

Vissa symboler har en tydlig dubbelfunktion - som led i ledtrådsjakten och samtidigt exotiska stämningsskapare. De avgjort japanska exotiska ledtrådarna tycks komma senare in i berättelsen än de pseudojapanska. Stålet är signifikativt för Japan. De böjda japanska svärdens tillverkade av exklusivt lamellstål var eftertraktade i hela Östasien.³⁷ Med stolthet konstaterar en av de japanska kvinnorna att ”Här på eder ö smides icke dugligt stål och här lefver icke silkesmasken” (s. 176). Det antyds att tavlan med vagnen som hänger i Hotel d’Asie ser ut att vara ett fint stålhandverk: ”den hade hela utseendet af en affisch – ej gjord i trädsnitt likväl – utan fin som ett stålstick.” (s. 161). Sabeln som länsherren tar sitt liv med är så böjlig att den nästan är omöjlig att förstöra. Dessutom

³⁷ Reischauer 1965, s. 61.

tycks denne länsherre inte lida brist på detta exklusiva vapen. Detta är något som hans dotter markerar då Richard gör ett försök att bryta av sabeln (s. 184).

Tygerna är något ständigt återkommande. Inte vilket tyg som helst, utan det exklusiva sidentyget. För japanerna var detta en viktig handelsvara i deras mycket begränsade handel. Allt tyg som presenteras i anslutning till japanerna är gjort i siden. Sidentygets exklusivitet och mångsidighet bevisas vid ett flertal tillfällen. Dess egenskap av täthet och ogenomtränglighet presenteras i form av gardinen som delar vagnen mitt itu: ”Den omtalade gardinen var så tät, att jag ej förmådde se det ringaste genom den” (s. 164). Tygets tunnhet, finhet och exklusivitet bevisas i badrumsscenen. I en hög på golvet ligger kvinnoklädesplagg. Med förväntan om att där ska ligga en klädnad blir Richard överraskad då han varje gång han lyfter undan en klädnad finner ännu en under den.

Jag såg ganska tydligt en fruntimmersklädning af mycket snyggt, men vanligt och ej utmärkt tyg. För att betrakta dess snitt, och deraf, om möjligt, sluta mig till nationen, som menniskorna här tillhörde, upplyfte jag klädningen, som låg ofvanpå det öfriga. Men – återigen ursäktligt – begrep jag ingenting af alla dess veck, fållar och fasoner. Hvad som mera roade mig, var att se, det en annan klädning, af smidigare tyg och bättre färger, låg inunder. Jag lyfte då äfven upp den. Hm? åter en klädning, deliciösare än de förra, derinunder. Och derinunder en ännu subtilare .. och så vidare. Detta lapprisnöje började roa mig obeskrifligt. Jag vet icke hur många klädebonader jag fann, allt finare och finare, och i samma mån mindre till volumen, ehuru lika stora som klädningar. Den sista var så utomordentligt fintrådig, att jag kunde packa den tillsammans hel och hållen i min hand, och likväl, när jag blott blåste på den, flög han ut, och blef en vid, skön, stor dräkt. (s. 173.)

Detta exklusiva tyg lider de ingen brist på. De har balar av silkestyg som de inte har något behov och kan sälja (s. 176). Praktiskt taget allt är gjort av det dyrbara tyget: ”Den gamle gick med darrande steg till en annan sida af rummet, och framtog ett stort, sammanviket dokument, allt af sidentyg (ty linne eller ylle måste denna nation icke förstå sig på, åtminstone märkte jag ingenting deraf).” (s. 180.)

De gånger vi får veta vilken färg tyget har är det oftast gult. Gardinen i vagnen, marokinsdynan, kvinnans klädnad och sidentyget dödsdomen är skriven på går alla i gula toner. Den gula färgen återkommer även när det inte gäller tyger. Kvinnan som varit Richards resällskap har ett gult ansikte och mörkgula kinder (s. 175). Hennes systers ansikte beskrivs som bländande ljusgult (s. 177). Det gula fungerar som en exotisk ledtråd som antyder för läsaren att främlingarna härstammar i ett orientaliskt land. Enligt Nyberg var det var först under 1800-talet människorna från Kina började beskrivas som gula i hudtonen.³⁸ För västerländska ögon ansågs japaner och kineser

³⁸ Nyberg 2001, s. 66.

antagligen vara mycket lika. Troligt är att även japanerna först vid denna tid började beskrivas som gula.

Det orientaliska och pseudojapanska

Det är omöjligt att säkert avgöra vad som är faktiskt japanskt och när det handlar om orientaliska eller pseudojapanska inslag. Vissa beskrivningar har japanska inslag, men igenkänns inte i sin helhet som japanska. Ett exempel på det som inte tycks vara särskilt japanskt är det enorma badhuset. Det är överdrivet pampigt och stämmer inte överens med den bild av det annars så enkla och avskalade japanska, som även Almqvist själv målar upp, bland annat när han beskriver avsaknaden av stolar och bord (s. 185). Han kopplar även samman det väldiga ljuskronan i badhuset med de religiösa dödsriterna. Med största sannolikhet är badhuset inte något japanskt, utan Almqvist tycks ha inspirerats av de turkiska badhusen, *hamam*, som ofta fanns i anslutning till moskéer och där det var vanligt att utföra en rituell rening. Badhusen var stora, ofta indelade i tre rum för olika sorters tvagning och vackert utsmyckade.³⁹ Under 1800-talets början blev havsbadorter och kurorter väldigt populärt. Uppsvinget ledde till att det byggdes fler båda kall- och varmbadhus i Sverige och på kontinenten. En ny överklasskultur utvecklades på badorterna med ceremonier, musik och spel.⁴⁰ Almqvists framställning av det stora badrummet är troligen en sammanplockning av den europeiska flärdfulla badortstraditionen och den orientaliska. I de större *hamam*-badhusen fanns omklädningsrum där man bytte om från sina vardagskläder till tyger vävda speciellt för *hamam*. De var, till skillnad från de sidenklädnader som Almqvist beskriver i sin badrumsscen, gjorda i bomull och användes för att svepa in sig i vid badhusvistelsen.⁴¹ Almqvist lyckas få hela scenen att uppfattas som japansk, trots att det är uppenbart att endast vissa delar är japanska. För läsaren är sanningshalten i de exotiska beskrivningarna inte särskilt intressant, utan det är snarare stämningen som dessa scener förmedlar som avgör ifall de tar till sig framställningen eller inte.

Vidare är vagnen ett inslag svårt att härleda till det avgjort japanska. Den är pampig och vi får beskrivet för oss ett flertal sidendetaljer. Det är inte nödvändigt att argumentera för varifrån den härstammar, men funktionen tycks snarare exotisk än faktiskt japansk. Denna överdådiga vagn med dubbelt spann och flera betjänter verkar mer europeisk än japansk. Anledningen till dess praktfullhet är att den fungerar som ett mystiskt inslag i berättelsen. Detta mystiska inslag är tätt sammankopplat med de berättartekniska metoder Almqvist använder för att skapa spänning och

³⁹ "Hamam", *Nationalencyklopedin*.

⁴⁰ Jeansson; Swahn, "Bad", *Nationalencyklopedin*.

⁴¹ "Hamams -- bathing in marble splendor", *Turkish Daily News*, 2006:1.

nyfikenhet. Men det handlar också om det främmande orientaliska. Betjänernas lysande klädnader, pärlemor- och silkesdetaljerna på piskan, vagnens överdrivna storlek och de underliga passagerarna bidrar till intrycket av vagnens uppenbara malplacering (s. 160). Den bryter mot det rådande systemet och avviker från normen på ett misstänkt sätt. Richard betraktar vagnen på avstånd och ställer det mot den kunskap han har i sin värld för att försöka förstå och förklara vagnens närvaro och funktion.

Det inledande musikstycket som spelas får vi veta är en blandning av det japanska och det västerländska. Det säger något om den tro på förändring Almqvist hade. Möjligheten att ta det bästa av de olika kulturerna och samhällssystemen för att skapa en utopi, ett drömsamhälle. (Mer om det senare i undersökningen). Det exotiska i Almqvists verk är en utbyggnad, en vidareutveckling av hans tidiga romantiska ådra. Romantiken tar plats bland annat i den kittlande beskrivningen av musikstycken som spelas och de högtidliga, rituella inslagen. ”Musik i allmänhet, men i synnerhet denna, kan icke beskrivas; den tillhörde icke vår verldsdel, så mycket fann jag.” (s. 174.)

De språkliga, av Almqvist påhittade, ljuden är ett avgörande pseudojapanskt inslag. Almqvist roade sig med att, istället för att använda sig av de japanska ordböcker som fanns, hitta på låtsasjapanska med hjälp av ljud han själv tyckte påminde om japanskans. I ett brev skriver Almqvist själv att det inte handlar om att härma språket utan språkljudet, de musikaliska tonerna.⁴² Det bör dock tilläggas att i alla fall tre av orden Almqvist använder är japanska - nämligen ”kubo” (shogunen), ”dairi” (kejsaren) och ”Nifon”, det japanska ordet för Japan.⁴³ Han hade även, om än i mycket liten utsträckning, översatt japanska dikter. Enligt Edström är det mycket troligt att Almqvist också var den förste att översätta japansk litteratur till svenska.⁴⁴

Japanframställningen i ”Palatset” är en hopplock av vad Almqvist personligen väljer att definiera som japanskt. Huruvida det finns stöd för hans ingredienser är irrelevant i sammanhanget, eftersom det japanska inte enbart handlar om att återge något trovärdigt utan också att skapa en värld att som läsare uppslukas av och att ge effekter till berättelsen. Han blandar påhitt med kända fakta - såsom att Japan är känt för sitt stål och siden. När informationen till viss del är allmänt erkänd som fakta blir det inte lika svårt att svälja de till och med mycket tveksamma inslagen.

Speglar och religiösa inslag

Även om Almqvist tar ställning mot den japanska religionen till fördel för kristendomen begränsar han inte dess utrymme. Religionen har en viktig exotisk funktion. I 1800-talets Europa var religion

⁴² Edström 1995, s. 36.

⁴³ Almqvist 1996, Ex. ”Dairi” s. 180, ”Kubo” s. 182, ”Nifon” s. 183.

⁴⁴ Edström 1995, s. 37.

något självklart, främst i olika former av kristendom. Innan Richard blir invigd i hemligheten om hur han ska hjälpa länsherren blir han bjuden på te under högtidliga former och får se hur de, länsherren och hans döttrar, går bort till ett hörn av kammaren för att andäktigt spegla sig. Richard tycker sig se att denna spegelkult gör att de lyser och blir upplivade. I *Menniskosläktets* saga hävdar Almqvist att spegeln har en betydelsefull roll i den japanska religionen, shinto. I shintohusen, som Almqvist väljer att kalla dem, finner man ingen gudastatyer, utan endast en stor spegel, medelpunkten för dyrkan, och vitt papper som symboliserar renheten.⁴⁵ Spegelns betydelsefulla roll är något som Ershammar bekräftar i sin bok om shintoreligionen. Solgudinnan som härskar över alla gudar och räknas som hela det japanska folket stammoder skänkte, enligt myten, till Japans förste kejsare de tre heliga skatterna - spegeln, svärdet och ädelstenen.⁴⁶ Förutom den mystik som den främmande religionen kryddas med genom detta inslag fungerar också speglarna som en länk mellan det okända och det bekanta. Spegelkulten blir särskilt levande på grund av den skrockfyllda relationen läsaren troligen hade till speglar.

Speglarna gör inte entré i berättelsen i den religiösa kontexten. Redan under den första resan i vagnen möter vi spegeln. När Richard närmar sig sidengardinen vilken delar vagnen itu ser han sina egna rörelser speglas som skuggor i gardinen (s. 164). Spegelmystiken presenteras för andra gången i badrummet som ”spegelglas ifrån tak till golf, infattade i de utsöktaste träslag, såsom sandarak, mastix och lärkträd” (s. 171). Spegelkultscenen är det tredje inslaget. Det är knappast någon slump att antalet spegelscener är tre och att den sista är tydligt religiös. Tretalet är genomgående i novellen. Bland annat genom att Richard gör tre resor med vagnen, de är tre japaner, de tre silverdygderna nämns, bak på vagnen sitter tre betjänter i lysande dräkter och spegelramarna är tillverkade i tre olika träslag. Enligt Kurt Aspelin är upprepandet av 3-talet bara en av flera detaljer som i novellen härstammar från folksagan.⁴⁷

Kvinnan, Richards tidigare resällskap, kallar honom för Menetékeli. När Richard hör detta ord, drar han sig till minnes att det är en hänvisning till en berättelse om Babyloniens konung, om vilken det står i Bibeln. Konung Belsazar och han hov dricker sig berusade och tillber gudar av sten, trä, järn och ädelmetaller. Mitt i ruset framträder en människohand som med fingrarna skriver ett budskap på väggen. En man som hette Daniel sändes efter för att uttyda skriften på väggen. Under Almqvists tid användes Karl XII:s Bibel, en översättning som utgavs första gången 1703 och

⁴⁵ Almqvist 2002, s. 102-103.

⁴⁶ Ershammar 1959, s. 18-20.

⁴⁷ Aspelin 1980, s. 106.

användes fram till nästa stora nyöversättning av bibeln, år 1917.⁴⁸ Anledningen till att Richard kallas Menetekeli förklaras i bibelberättelsen när Daniel tolkar skriften på väggen. Han säger:

Och detta är skriften, som der upptecknad är: Mene Mene, Thekel Upharsin. Och hon betyder detta: Mene, det är: Gud hafver räknat ditt rike, och ändat det. Thekel, det är: Man hafver vägit dig uppå ene våg, och funnit dig allt för lättan.⁴⁹

Kung Belsazar blir i berättelsen ihjälslagen samma natt.⁵⁰ Även i Almqvists novell är det ett rike som ska ta slut i och med Richards inträde i palatset. Länsherrens tid är förbi och det är dags för honom att lämna jordelivet. Hans härskare har inte längre tålmod med honom, utan dömer honom till döden. Han har vägts på en våg och funnit för lätt. För lätt för att leva. Denna lätthet skulle också kunna tänkas stå för Richards onyfikenhet - hans lätthet, brist på frågor har gjort att han klarat provet och blivit utvald att hjälpa dem vid deras självmord. Orsaken till varför Almqvist väljer att använda denna bibelreferens är knappast en. Ordens betydelse, enligt uttydningen i berättelsen, passar perfekt. En annan intressant detalj som nästan passar för bra in för att vara en tillfällighet är att den nye kungen, som tillträder efter mordet på Belsazar, heter Darios, vilket är likt japanernas namn på deras andlige härskare, dairi.⁵¹ Med Orienten menade man först, som tidigare nämnt, främst de bibliska länderna och kom först senare att innefatta bland annat Kina och Japan. För en modern läsare tycks bibelberättelsens inte ha någon direkt koppling till Japan. Troligtvis handlar det helt enkelt om synen på Orienten - på grund av att bibelberättelserna härstammar från länder vilka räknas till Orienten blir även länder som inte har en stark koppling till detta arv ändå gemensamma bärare av det, genom västvärldens historieskrivning.

Själva döden ville länsherren kontrollera, men begravningen överlämnade han åt Richard. Eftersom de inom shintoismen vanligen överlämnade begravningar och jordfästningar till buddhisterna är det ett spännande inslag att länsherren har tydliga restriktioner kring sin begravning.⁵² Han vill begravas under vatten och att Richard ska släppa ner den stora kristallkronan i badhusvattnet när de begravits. Någon sådan tradition kring begravningar finns inte att återfinna, men passar bra in i berättelsens överflödande exotism och det faktum att de överlåter begravningsceremonien åt någon annan.

⁴⁸ "Karl XII bibel", *Nationalencyklopedin*.

⁴⁹ Karl XII:s bibel 1995, Dan. 5:25-27.

⁵⁰ Karl XII:s bibel 1995, Dan. 5:30.

⁵¹ Karl XII:s bibel 1995, Dan. 5:31.

⁵² Ershammar 1959, s. 64.

Civilisationskritik

Vildar

Gång på gång i novellen tänker Richard på det främmande och det avlägsna som något vilt, ett förvildat folkslag. ”Hvarifrån dessa långväga vildar eller halvildar (jag talar som Europé om de andra verldsdelarnes folk) egentligen voro, skulle mycket roat mig att veta.” (s. 176.) I citatets parentes märks en tveksam inställning till valet av ord - vildar. Berättarjaget tar delvis avstånd från begreppet, men väljer ändå att på nästa sida använda det i benämningen av japanerna:

Ett drag hos dessa menniskor stack mycket af emot det vanliga europeiska sättet. En djup, ehuru ännu för mig obekant sorg, stod tydlig att läsa såväl i fadrens, som döttrarnes anleten. Men icke dessmindre flög emellanåt ett skämt, en barnslig munterhet fram, än i ord, än i åtbörder. Det var såsom om en förfärlig, snart väntad olycka hängde öfver deras hufvuden; men hvilken ögonblickligt gaf vika för naturglädje och lifvets behag. Sådana öfvergångar utmärka de vilde. Det är ett lättsinne, ehuru icke ett osedligt. Den kunnige och uppfostrade Europeen är merendels systematisk: har han orsak att sörja, så håller han uti med det, och ler alls icke. Är han, åter, en löjlig person, så fortfar ofta hans löjlighet ända till tråkighet. Hvem kan omvexla? egentligen blott den, som ingenting kan. (s. 177.)

Det europeiska sättet är vanligt, norm. Förståeligt eftersom det är ifrån denna utgångspunkt Almquist ser världen. Anmärkningsvärt är det dock ur ett orientalistiskt perspektiv. Det främmande, det andra beskrivs här just utifrån det europeiska. Andra världsdelars folk klumpas ihop och kallas vildar eller halvildar. Dessa vildar har, trots att de är många och kan tänkas vara ganska olika, i beskrivningen ovan speciella drag som kännetecknar dem alla - en snabb övergång från sorg till glädje utmärker alltså de vilda.

Att begreppet vilde i grund och botten är negativt laddat framkommer av de upprepade försöken att placera japanerna utanför definitionen. Det vilda symboliserar inte bara det främmande utan också det ociviliserade och obildade. När japanerna så tydligt visar sig äga egenskaper som en vilde bör sakna finns det orsak att antingen bortförklara, eller som i detta fall ifrågasätta om dessa människor bör gå under benämningen.

Vid anblicken af detta uttrycksfulla hufvud, och vid åhörandet af en sådan röst, kunde det icke falla mig in, att anse henne för en *vilde*, eller neka denna späda transmarine ett rum inom den rätta bildningens höga kretsar. Själen ger sig icke detta uttryck utan att vara rent och sant menskelig. Hvad denna flicka annars viste i verlden, det vet jag icke. Jag såg mig omkring i rummet, och fann åtskilliga ofafslutade fruntimmersarbeten liggande här och der på dynan; men om dem kunde icke jag fälla omdömen. (s. 186.)

Visserligen betonar berättarjaget att han inte har tillräckligt med kunskap inom området för att bedöma värdet i hantverket, men en mättad känsla fyller texten. Bilden av kvinnan som hör hemma

inom ”den rätta bildningens höga kretsar” stämmer inte överens med mallen för en vilde. Kvinnan har, precis som europén, en själ, som beskrivs vara rent och sant mänsklig.

När japanerna hänger sig åt religiös tillbedjan reagerar inte Richard med skepsis och avståndstagande, utan med fascination och ytterligare ifrågasättande av japanerna som ett vilt folkslag:

Skulle det vara en religiös akt? en hymn? Det slags messning, hvarpå den utfördes, liknade intet af europeisk psalm, och icke heller folkvisan. Minst hördes deruti något uppbrusande, passionerad vildt eller rått, som berättas om ohyfsade stammars sånger. Tvertom. Här tillkännagaf sig en hög human bildning, en renhet, en mildhet, endast genom sjelfva sin konstlöshet något monotont. Måne dessa människor tillhöra en sekt, der inga gudabeläten nyttjas? Jag såg mig omkring, och upptäckte ej det ringaste i rummet, som kunde tydas ditåt. (s. 178.)

Deras religiösa akt tycker Richard tyder på renhet, mildhet och human bildning, en hög sådan. För honom bevisar detta att de inte är några råa vildar. Han menar att det handlar om ett intellektuellt folk som väver siden, smider stålvaror, lackerar och förstår sig ypperligt på mekanik (s. 177). Detta folkslag tycks till och med spegla sig på rätt sätt. De utövar en slags spegelkult som visserligen är främmande för kristendomen, men efter det att de speglat sig utstrålade de en renhet och inte det koketteri som folk vilka speglar sig mycket tenderar drabbas av, enligt Richard (s. 179). ”Ett så varmt, ett så högsint, ett så grandios behag har jag icke förr sett i någon människas uppsyn [...]” (s. 180.) Senare i texten drar han sig till minnes en egenskap med vilken han hört japaner beskrivas: ”Jag påminde mig det jag hört beskrivas om inbyggarna på österlandets yttersta ö, hvars folk säges vara det mest chevallereska i Asien.” (s. 186-187.) Hövliga och ridderliga är synonym till chevalereska. Höga ord för någon som också ett flertal gånger kallat dem vildar. I *Menniskoslägtets saga* skriver Almqvist om japanerna på ett för dem fördelaktigt sätt. Även om de återigen mäts med västerländsk måttstock beskrivs de av Almqvist med en positiv och öppen inställning.

Men, jemförda med andra icke-christna nationer, utmärka sig japaneserne i det yttre för en snygghet, som knappt har sin like på jorden, och visa sig till det själiska ädle, känslige, stolte, noggranne att afhålla sig från allt sådant, som hos dem gäller för orent. Vi må icke för högt uppskatta denna egenskap, men den förtjenar att anmärkas. (MS s. 103.)

Denna asiatiska sjukdom

Tidigt i novellen får vi en beskrivning över kulturen i den sjöstad vilken berättelsen utspelar sig. Beskrivningen är utopisk: ”Denna stad måste hafva hyst många goda människor, ty jag såg ingen tiggare med pockande fräckhet, och ingen gifva med stolt köld.” (s. 158.) De fattiga är ödmjuka och de rika barmhärtiga. Balansen mellan de rika och de fattiga är sund och de har en värdig inställning

till varandra. Tiggarna fick nästan alltid en liten allmosa (s. 158). Staden är harmonisk. I kontrast till beskrivningen av detta goda samhälle står framställningen av en, till skillnad från de övriga, ful tiggare som varit i kontakt med det japanska, genom att åka med vagnen:

Under det jag fördjupade mig i en lång gång, der för tillfället ingen annan gick, såg jag på en af sidosofforna en qvinna sitta i orörlig stillhet. Hon var åldrig, klädd i grofva, randiga, söndriga yllekläder; och hennes bleka, kantiga ansigte fulländade bilden af ful fattigdom. Det väckte min uppmärksamhet att se henne sitta, emedan de tiggande vanligen annars gå. (s. 158.)

Hon sitter på grund av att hon är drabbad av den asiatiska sjukdomen. Kvinnan åker i vagnen tillsammans med en man som också är drabbad av denna sjukdom ”Jag såg snart en karlfigur, gammal, illa klädd, blek och aftynad, komma staplande fram till soffan, der qvinnan satt.” (s. 159.) De har kommit i kontakt med det sjukliga i japanernas kultur och skiljer sig därför från de andra tiggarna i staden.

Det Almqvist väljer att kalla ”denna asiatiska sjukdom” är det negativa i den japanska kulturen.⁵³ Grunden för denna sjukdom är despotismen, hierarkin och den patriarkala strukturen i samhället. De drabbade tvingas till underkastelse, lydnad och likgiltighet mot värden eller kunskaper vilka inte värderas högt av nationens ledare. De är fångade i en struktur av ofrihet och rädsla gentemot auktoriteter. Strukturen är genomgående och återfinns även i religionen. Inom kristendomen kan inte en människa stå över en annan, utan alla står under Gud. Därför är detta perspektiv, där människor står över varandra och tvingar de längre stående att böja sig under deras vilja, avgörande för kritiken mot den människosyn Almqvist tycker sig se i den japanska kulturen. Att kämpa för en strid som egentligen är någon annans, exempelvis en härskares, är att ha felaktig drivkraft. Detta beskrivs i novellen som falsk ära och ridderlighet, och är något som också drabbat stora delar av Europa (s. 187).

[...] när de dö för mensklighetens sak, så är det stort och herrligt, det är de dödligas ljufvaste lott: men när de af den falska ärans och orätta trohetens raseri hänföras, att förderfva sig och andra för någre mäktige enskildes infall, under namn af lagar, för deras nycker, ränker, vinning, och – såsom det ofta händt – för sjelfva det nedrigas, grymmas, och riktigt uslas framgång – hvad är det? Det är Asien, som narkotiskt döfvande förvirrar, och med sina institutioner ännu hvilat hemligt nedtryckande öfver Europa. (s. 188.)

Det nedrigas, grymmas och riktigt uslas framgång är Asiens fel. Det europeiska samhället har besmittats och dragits ner i den falska ärans trask. Denna negativa bild av japanerna ställs i kontrast till den i många avseenden positiva som nämnts ovan. När Richard reflekterar kring begreppet vilde lyfter han fram det rena, milda, humana och den höga bildningen hos japanerna. Genom att

⁵³ Almqvist 1996, s. 187.

presentera dem och deras kultur som främmande upprätthålls en naturlig distans, samtidigt som motiven för ett negativt avståndstagande försvagas på grund av de positiva ordalag med vilka främlingarna beskrivs. Detta oskyldiga, humana folk har fallit offer för en ”yrande asiatisk feber” (s. 188). Om denna sjukdom och dess uttryck diskuteras under undersökningens återstående rubriker.

Hierarkin och despotismen i praktiken

Den japanska kultur Almqvist beskriver är uppbyggd kring lydighet och underkastelse. I det samhälle som beskrivs skiljer sig de högt värderade egenskaperna från européernas. För att Richard ska kunna få uppdraget som medhjälpare måste han visa prov på avsaknad av nyfikenhet. ”Om denna främling är rik eller fattig, det vet jag icke, fortför hon; men han har de tre silfverdygderna, du hos honom behöfver: att icke om något fråga, icke af något förskräckas, och – främst af allt – vara fintlig.” (s. 175.) Denna avsaknad av nyfikenhet målas upp som en för asiaterna viktig egenskap, en av de tre silverdygderna. Bara någon som inte frågar eller ifrågasätter och är på gränsen till likgiltig är lämplig för uppgiften. Nyfikenheten symboliserar det vitala, kunskapsörst och utveckling. Likgiltigheten och föraktet mot frågande och ifrågasättande står för underkastelse, lydighet, stagnation och enligt Svedjedal även för död.⁵⁴

Richard anpassar sig inte enbart när det kommer till det återhållna nyfikenheten, utan i sin slughet försöker han även tala på det sätt som han tror ska inge förtroende hos den asiatiska mannen. När han kräver att få begrava kvinnorna levande, i försök att rädda dem till livet beskriver han sitt tal på följande sätt: ”Jag yttrade detta med en långsamhet och högtidlighet, nog asiatisk att ingifva fadren aktning.” (s. 183.)

Den hierarkiska strukturen är viktig i Japan vid denna tidpunkt, vilket Almqvist demonstrerar genom länsherrens underkastelse, men också Richards sätt att aktningfullt tala till den i Japan högt ansedda. Länsherrens totala underkastelse målas upp i starka bilder. Knäböjd över dokumentet med dödsdomen ropar han på shogunen, ”kubo”, och sedan vecklar han upp dokumentet, kysser fällen, höjer sin röst till kejsarens, ”dairis”, lov och svimmar (s. 180). I denna dramatiska scen böjer sig länsherren under sina härskare och väljer att lyda.

Denne man af Nifon hade föraktat landets spärrning, och satt sig öfver förbudet emot utflyttning; men icke dessmindre var öfvertygelsen om Kubos rätt till hans lif så rotfastad, att blott till honom öfver femhundra haf (som han kallade det) sändes en befallning att dö, så satte han icke det i ringaste fråga. (s. 188.)

⁵⁴ Svedjedal 1987, s. 132.

Det är så pass viktigt att uppfylla Shogunens dom att länsherren inte tvekar att släcka annat liv för att göra det möjligt. Om Richard inte gör som han har blivit tillsagd hotar fadern att döda honom: ”Vacklar ditt beslut, så skall du dö härinne, att du icke må undkomma. Jag skall afskära ditt hufvud.” (s. 183.) För länsherren är inte det främsta problemet att eventuellt behöva mörda Richard för att bevara deras hemliga plan, utan att återigen uppta jakten på en frågfri man som kan utföra uppdraget (s. 183).

Det ögonkast af innerlighet och högt förtroende, som den gamle gaf mig, och som beledsagade tillkännagifvandet af hans beslut om mitt hufvud, gjorde på mig en isande verkan. En Europé kan icke förena dylika motsattser; allraminst göra det med en Asiats lugna gravitet. Men så mycket förstod jag nu, att här gällde att söka rädda fyra lif, mitt inberäknadt. (s. 183.)

Asiaten ställs återigen mot europén. Två kontinenter, där den förra är betydligt större, ställs mot varandra. Allt asiatiskt blir japanskt och tvärtom. Generaliseringen sker dock i två riktningar. Utgångspunkten för beskrivningen är den asiatiska mannens, för Richard och därmed europén, främmande sätt att kombinera uttryck. Beskrivningen av europén begränsas alltså till den svenske Richard, som får representera hela Europa.

Som exempel på sätt shogunen kontrollerar folket tar Almqvist upp handeln, en för honom som liberal viktig fråga. Makthavarna såg till att köpmännen placerades lägst på den sociala rangskalan.⁵⁵ Detta för att minimera deras möjligheter till inflytande.

För tvåhundrafyrtiosex år sedan var det allmänt bruk hos oss, att resa ut till andra öar; men då uppsteg en herrskare öfver oss, som slöt våra hamnar, och sedan den tiden reste ingen ut, och ingen fremling fick lägga in till oss, mer än i två vikar. (s. 181.)

Den japanske mannen som bodde i palatset var själv länsherre i nordostliga Japan. En längtan efter rikedom gjorde att länsherren ändå valde att återuppta forna seder och trotsa shogunens lag.⁵⁶ Att vara intresserad av handel innebar med andra ord att man inte gjorde sitt yttersta för att beskydda fosterlandet. Avståndet till shogunen, som bodde i huvudstaden längre söderut, gjorde att han kunde segla ut från Japan i nattens dimma utan att bli upptäckt (s. 181-182). Eftersom länsherren ursprungligen är av hög börd, trots att han bryter mot landets lagar och omskolar sig själv till handelsman, kommer hans dödsdom på gult siden och han får själv ta sitt liv. Denna japanska form

⁵⁵ Reischauer 1965, s. 79.

⁵⁶ Reischauer 1965, s. 71.

av rituellt självmord kallas *harakiri* eller *seppuku* och innebär att man skär upp buken med en kniv (som tidigare nämnt).⁵⁷ Länsherren talar om sättet på vilket han ska få dö med stolthet:

Jag är lycklig att vara född i så högt stånd, att jag eger rättigheten döda mig sjelf när min herrskares dom kommer, och jag behöfver icke falla för en bödel. Denna min rättighet skall jag nu, nedböjd till fällen af hans hitsända skrift, iakttaga; och jag skall ärofullt upprista mig, så som många af mina fäder före mig gjort, när deras herres domar på gult siden anländt till deras hus. Och äfven så skola mina döttrar dö. Vid en dom, sådan som denna, åtfölja barnen sin fader, ärofulla som han: och de skola i denna natt jemte mig uppfylla Kubos ord. (s. 182.)

Trots att han har brutit mot shogunens lag har denne härskare ett så stort inflytande på honom att han ändå väljer att lyda och ta sitt liv, med tacksamhet över domen.

I samhället som skildras är hierarkin genomgående. Underordningen under shogunen och kejsaren, handelsmännens låga status, adelns, i detta fall länsherrens, rätt att på grund av sin höga börd själv få ta sitt liv och det patriarkala systemet som låser kvinnan under mannen. Japanska kvinnor av fin familj tilläts inte lämna hemmet.⁵⁸

Mest konchylik förekom mig döttrarnes karakter. Utan tvifvel uttryckte deras hemligt tecknade bön till mig en begäran, att frälsas från mördarens hand. Men hade de blott och bart, eller – som man säger – ”helt enkelt” velat räddas, då hade de ju utan svårighet kunnat fly ur fadrens hus? Men det hade de icke gjort; och hvarföre? De voro den äldriges barn: de voro qvinnor af österhafvets första ö: hurudan var nu deras önskan? hvad ville de? Jag tror, att de, hänförde af mensklig känsla, ville räddas; och att de ändå, för att åtfölja fadren, icke ville räddas. (s. 189.)

Kvinnorna är fångade i ett system som de blir tvungna att agera inom för att frigöra sig ifrån. Om de hade valt att lämna hemmet hade de blivit av sin fadern, länsherren, fördömda och vanhedrade. Genom att försöka finna räddningen hos en främling som deras fader själv har bjudit in kvarstår deras ära och de kan befrias utan att göra sig skyldiga till brott. De kan därför inte med ord uttrycka sin önskan. Med upprepade ögonkast ber de Richard om hjälp.

När länsherren dödar sina döttrar är den patriarkala ordning som döttrarna hoppats rubba återställd. Han tar återigen makten över deras liv: ”Han tycktes njuta öfverjordiskt af att trycka sin döende mun länge – länge – så länge han kunde, till deras lefvande läppar.” (s. 191.) I det patriarkala systemet kan inte kvinnorna själva agera utan behöver en man, i detta fall Richard, som kan göra det de ber honom om. Räddningen lyckas nästan, men den sluge fadern lyckas få sin vilja igenom. Till sina döttrar säger han: ”Denna fremling har då förledt er att icke dö – men att lefva, och att glömma Nifons ära!” (s. 190.) Kvinnorna ger upp och kapitulerar under systemet då de till

⁵⁷ Reischauer 1965, s. 76.

⁵⁸ Reischauer 1965, s. 79.

synes väl medvetna om konsekvenserna går dödens till mötes i faderns kyss. Den äldre systemen säger sig sedan vara övertygad om att detta var deras öde.

Jag, hans dotter, kunde tveka; och jag bekänner, att jag under fyra solars dag önskade kunna undfly döden. Jag hoppades, då jag fann dig, att af ditt mod och din fintlighet få hvad jag kallade en hjälp, annorlunda än den min fader ville af dig. Men en man af hög ått har nu kysst sina döttrar; och det var Slutets kyss de fingo. Jag ångrar, att jag önskade hjälp af dig, eller af någon. Du skall blott hafva kommit för att göra hvad vår fader bedt dig. Vi minnas, att vi hafva en släkt som han, en Kubo som han, och ett Slut af honom, som gaf oss Begynnelsen. Det är stort att falla när herrskaren vill! (s. 192.)

Religion

Eftersom landets kejsare också är den andlige ledaren blir hans roll så mycket starkare. Denna dubbla maktposition skulle kunna jämföras med det enorma inflytande och makt påven en gång hade i Rom. I alla tider har religiösa företrädare utnyttjat i sin position på detta sätt. Ershammar beskriver folkets relation till kejsaren som en säregen form av patriotism som är självförnekande och mot härskaren upphöjande.⁵⁹

Kurt Aspelin talar om något han kallar ”den utopiska mysticismen”. Det handlar om hur europeiska idéströmningar flätas samman med mystiska religiösa tankar och som resultat för dessa politiska rörelser växer en dröm om en utopi fram, visionen om ett nytt, heligt rike. Almqvist var inte en övertygad efterföljare, men var tydligt inspirerad och influerad av dessa idéer.⁶⁰ Med denna bakgrund blir det inte särskilt svårt att förstå det religiösa resonemang som kräver och förväntar sig att de båda kvinnorna omvänder sig till kristendomen. Att de skulle kunna finna inre frid hos de gudar de möter i sin japanska religion är inte tänkbart.

Jag stod och såg på de begge faderlösa. Den äldre af dem steg upp, tog sin sköna syster vid handen, och kom fram till mig. Deras hy var nu så genomskinlig som det ljusaste, blekaste sarge. En svärmisk, men svag dager sken ur deras ögon. Den äldre, som alltid fört ordet, sade:

”Vår fader har kysst oss! fremling, hvad skall det bli af oss?”

Denna fråga öfverraskade, och nästan sårade mig. Med den omätliga rikedom jag viste dem ega, skulle lefnaden för dem, i yttre måtto, bli lätt, och en inre tröst hoppades jag christendomen förr eller sednare skulle skänka dem. (s. 191.)

Religionen kopplas samman med faderns dödsdom och människounderkastelse. Med den tragiska bakgrunden som i berättelsen kopplats samman med deras religion blir svaret (på deras olycka) kristendomens hopp, den europeiska lösningen. Kristendomen är oförenlig med shinto, eftersom det

⁵⁹ Ershammar 1959, s. 22.

⁶⁰ Aspelin 1979, s. 19-20.

är hädelse att tro att någon, i detta fall den kristna guden, står över daira, kejsaren.⁶¹ Shogunens despotism ställer honom, och kejsaren, utanför lagen och kräver fullständig underkastelse av sina undersåtar. I ”Palatset” får vi höra Richards tankar kring detta, om hur han ser det som något som står i motsatsverkan till kristendomens syfte, där alla har lika värde och står under Gud och inte människor:

Jag återförde ock i minnet hvad jag hört om Kubos naturvidriga, skadliga och grymma despotism, om hans oinskränkta välde öfver sina undersåtares lif, och om de förnämes sjelfuppföring, så fort herrskarens dom blir dem bekant – en uppföring, som sträcker sig ej blott till dem, utan äfven till deras anhöriga. [...]. Underbara fallenhet, hvori människoslägtet nedsjunkit, att den ena personen anser sig böra eller behöfva stå under den andra på ett sådant sätt, som egentligen ingen borde eller behöfde stå, annars än under det högsta väsendet. Detta är, om icke vårt första, dock vårt andra syndafall. Ty när människan föll ifrån Gud, så föll hon sedan under sin medmänniska. Denna asiatiska sinnessjukdom är det, som, främst af allt, christendomen motarbetar, emedan dess hufvudsyfte utgår på, att sätta människan åter under Guds välde, befriande henne ifrån alla människostadgar, i första rummet, och dem hon blott har att efterfråga *såvida* de ej strida mot Guds ordning, men icke annars (och hvilket egentligen innebär, att det är icke dem *i grunden* hon nånsin efterfrågar, utan allenast Gud). Denna asiatiska sjukdom, likväl, huru mycket är den icke ännu kvar i sjelfva vårt Europa? (s. 187.)

Problemet är den sjukdom från vilken asiaterna måste bli botade. Denna smitta finns också utbredd i Europa, men härstammar från Asien och hela det Japanska samhället är alltså drabbat (som tidigare nämnt). Deras religion, shinto, är en del av denna sjukdom och tvingar dem till mänsklig underkastelse. Det enda botemedlet för åkomman är kristendomen. Att japanerna redan har goda förutsättningar, enligt Almqvist, gör det hela lättare. De är drabbade av en åkomma och européerna kan och vill rädda dem till livet, friheten.

Men det är ock denna i vår verldsdel yrande asiatiska feber, jemte tusen dermed i sammanhang stående andra sinnessjukdomar, hvaremot slutligen i våra tider (att börja med Luther, och sedan, ju längre fram, allt mer) de vesterländska reformationerna rest sig, eller, som är detsamma, christendomens ande och begär efter helse uppträdt, för att bota det elaka och ursinniga. Gud skall gifva seger, och det ömkliga falla till stoft. (s. 188.)

Utgångspunkten, själva plattformen för förändring enligt Almqvist finns hos religionen, kristendomen. Det förklarar till viss del det vida perspektivet och de blandade politiska idéerna han anslöt sig till, sedan sin ungdom. När religionen är utgångspunkten går det att finna gemensamma nämnare hos olika politiska rörelser för vilka man, i detta fall Almqvist, väljer att visa sitt stöd.

⁶¹ Ershammar 1959, s. 105.

4. Sammanfattning

Syftet med denna uppsats var att undersöka Almqvists framställning av Japan och det japanska i novellen ”Palatset”. Undersökningen delades upp i tre olika funktioner som Japan och det japanska har i novellen. I praktiken har det handlat om närläsning mot en bakgrund kring Japans historia och religion samt den post-koloniala teorin om orientalism.

På vilket sätt skapar Almqvist spänning och nyfikenhet genom Japan och det japanska? Med hjälp av symbolik, gardinens återkommande roll, och orientaliska inslag skapar Almqvist nyfikenhet. Han utnyttjar läsarens okunskap genom att presentera det främmande, som ofta är orientaliskt, som något japanskt. Genom att fylla på med ledtrådar om det japanska, som den mystiska tavlan med den japanska texten, den återkommande gula färgen och sidentygerna under berättelsens gång, väcks läsarens nyfikenhet. I spänningsdelen lyfter Almqvist fram det han anser vara det farliga och skräckinjagande inom den japanska kulturen. Den orädda och kyliga inställningen till döden exemplifieras genom det skrämmande självmordet. För att skapa spänning används även orientaliska inslag som den djupa bassängen och en hotfull hierarkisk och patriarkal kultur. Det japanska framställs i samband med spänningsladdade scener ibland som något förvildat och ondskefullt.

Genom nyfikenheten aktiveras läsaren. I ”Palatset” är nyfikenheten och spänningen uppdelade. Inledningsvis handlar det främst om att väcka läsarens nyfikenhet, medan berättelsen mot slutet blir mer spännande. Två huvudsakliga frågor finner vi i novellen. Den ena handlar om det främmandes ursprung och den andra handlar om själva uppdraget. Nyfikenheten driver fram ett svar på den första frågan, eftersom den tittar bakåt, medan den andra frågans svar är tätt sammankopplat med spänningsdelen och vad som ska komma att hända.

På vilket sätt utnyttjar Almqvist det japanska, pseudojapanska och det orientaliska för att göra berättelsen exotisk? Mycket av det exotiska används för att skapa spänning och nyfikenhet. De fungerar i samverkan med varandra. Orientalismen märks väldigt tydligt i den delen av undersökningen. Det österländska ställts mot och mäts utifrån det västerländska.

Det som exotifieras är inte enbart saker eller företeelser som inte har förankring eller tveksam anknytning till Japan. Även nationalsymboler som stål, silke och porslin lyfts fram. Det exotiska handlar om framställningen av dem. Stålet är kan hända världens bästa och omöjligt att bryta, men beskrivningen av dessa egenskaper är det som gör framställningen av stålet exotisk. Allt tyg som finns med i anslutning till det japanska är exklusivt siden och japanerna i novellen har mängder av sidenrullar på lager. Färgen gul är återkommande, särskilt när det gäller tygerna. Den symboliserar, och fungerar även som ledtråd, för det främmandes ursprung, japanernas gula hudton.

När det kommer till det orientaliska och pseudojapanska blir det mer tydligt att Almqvist är en kreativ författare. Varken badrummet eller vagnen är särskilt japanska och språket är enligt Edström påhittat. Vagnen är snarare europeisk, precis som det religiösa inslaget om Menetékeli. Badrummet är tydligt orientaliskt och kan närmast förstås som en skapelse där Almqvist både har inspirerats av det turkiska badhuset *hamam* som ofta fanns i anslutning till moskéer och den framväxande kurortskulturen som var framväxande i Europa.

Det orientaliska och pseudojapanska framställs som något faktiskt japanskt i Almqvists text och genom att använda sig av kända japanska inslag, som stål, siden och porslin är det enkelt för en läsare att övertygas om beskrivningen i sin helhet. Man skulle kunna säga att Almqvist för läsaren bakom ljuset, men man skulle också kunna säga att han var kreativ utifrån den kunskap han hade om Japan. Att dra avlägsna kopplingar mellan något som utspelat sig i Mellanöstern och Japan, genom att de båda räknas till Orienten känns i vissa fall, som exemplet med den bibliska kopplingen till Menetékeli lite väl långdragna.

Det exotiska mystifieras. Genom det återkommande tretalet och spegelkulten blir det främmande både obehagligt och tilltalande. Det finns en viss igenkänningsfaktor i det heliga tretalet, bibelreferensen och spegelskrocken. Almqvist utnyttjar den europeiska kunskap som fanns om Japan och blandar den med beskrivningar som härstammar från Europa eller Orienten för att skapa en övertygande och exotisk beskrivning av Japan. Visserligen kan beskrivningen upplevas som fördomsfull och orättvis, men det är snarare ett uppfinningsrikt sätt att nå en bred publik. Almqvist är påverkad av det europeiska sättet att se på Orienten som något främmande och vilt, men försöker i beskrivningarna av det japanska förstå deras perspektiv och ifrågasätter viss kritik genom att jämföra, de för europén underliga traditionerna, med likvärdiga inslag i Europa.

Man skulle kunna säga att exotismen hör ihop med nyfikenhetsdelen och att kritiken hör till spänningsdelen. Visserligen återfinns kritik även i andra delar av berättelsen, men i koncentrerat format är den placerad på sidorna precis innan berättelsens upplösning. I novellen finns samhällskritik och -granskning både när det gäller österländska och västerländska system och traditioner. Vad gäller kritiken och på vilket sätt framförs den?

En intressant diskussion som under berättelsens gång pågår i Richards tankevärld är huruvida det är rätt att kalla japanerna vildar. Benämningen förkastas för att på nästa sida ändå användas. Richard talar som europé när han kallar främmande folkslag för vildar. Dessa vildar förväntas vara obildade och ociviliserade. När japanerna inte passar in i den beskrivningen försöker Almqvist göra dem till ett undantag, vilket gör det extra tydligt att i benämningen vilde ryms mer än en geografisk och kulturell distans. Slutsatsen blir att de kan benämnas som vildar, på grund av främlingsskapet gentemot européer, men de ord med vilka de beskrivs blir inte i enlighet med de förväntningar begreppet "vilde" först presenterats. Istället beskrivs japanerna med positiva ord som

rena, milda, humana och bildade. Utgångspunkten för diskussionen kring ”vilde”-begreppet är eurocentrisk, men inte slutsatsen. Almqvist utgår ofta ifrån det europeiska i sina beskrivningar av Japan, men lyfter fram positiva inslag i den japanska kulturen och påpekar brister i den europeiska. Visst kan man anklaga Almqvist för att vara fördomsfull i sin beskrivning av Japan, men den beskrivningen håller inte genom hela novellen. Japanerna hör, enligt berättarjaget hemma i den höga bildningens kretsar. Musiken de spelar berör Richard starkt och är svår att beskriva, och spegelkulten japanerna utför har något rent och milt över sig, till skillnad från den europeiska flärdfulla speglingen. Att Almqvist till viss del är fördomsfull och eurocentrisk i sin utgångspunkt för beskrivningen av det japanska kan vi konstatera utan att för den skull se några rasistiska tendenser. Han beskriver japanerna som människor med själ och intellekt, och inte som en underlägsen ras.

Almqvist använder sig av en metafor för att lyfta fram det han anser vara det negativa i det japanska samhället. Han beskriver japanerna som drabbade av den asiatiska sjukdomen. Det är framförallt i lösningen, botemedlet för sjukdomen, som Almqvist är eurocentrisk. Lösningen är nämligen europeisk och det är enbart på europeiskt vis som japanerna kan bli befriade från sin förvrängda kultur. Sjukdomens kännetecken är despotismen, det hierarkiska och patriarkala systemet och människornas underkastelse och lydnad. Almqvist belyser problemen genom att lyfta fram konkreta traditioner européer skyr, som exempelvis självmordet, och härskarnas sätt att styra folket, bland annat med den kontrollerade handeln för att överbevisa oss om det sjuka. Det främsta exemplet är troligen Almqvists personligen djupast rotade övertygelse, nämligen den kristna religionen. Vägen till frihet för japanerna går enligt honom genom omvändelse till Kristus. Kristendomen är den slutliga och fullkomliga lösningen - enbart genom den kommer det sjuka att botas och frihet skänkas till japanerna.

5. Litteratur och källor

Almqvist, Carl Jonas Love, ”Palatset” (1838), *Samlade verk 8. Törnrosens bok. Duodesupplagan*, red. Jon Viklund, Stockholm 1996

Almqvist, Carl Jonas Love, *Menniskoslägtets Saga* [1839-41], *Samlade verk 19*, red. Jon Viklund, Stockholm 2002

Aspelin, Kurt, ”*Det Europeiska missnöjet*”. *Samhällsanalys och historiespekulation. Studier i C.J.L.Almqvists författarskap åren kring 1840. Del I*. Stockholm 1979

Aspelin, Kurt, ”*Poesi i sak*”. *Eстетisk teori och konstnärlig praxis under folklivsskildringarnas skede. Studier i C.J.L.Almqvists författarskap åren kring 1840. Del II*. Stockholm 1980

Karl den XII:s bibel, nytryck under titeln *Biblia* eller *Den heliga skrift*, Skellefteå 1995

Edström, Bert, ”C.J.L Almqvist och Japan”, *Orientaliska studier*, 1995:84, s. 27-39

Ershammar, Selfrid, *Shinto - gudarnas väg*, Stockholm 1959

Nyberg, Kenneth, *Bilder av Mittens rike*, Göteborg 2001

Reischauer, Edwin O., *Japans historia* (1946), sv. övers. Leif Hökstrand, Stockholm 1965

Romberg, Bertil, *Carl Jonas Love Almqvist. Liv och verk*, Stockholm 1993

Said, Edward W., *Orientalism* (1978), sv. övers. Hans O. Sjöström, Stockholm 2006

Svedjedal, Johan, *Almqvist - Berättaren på bokmarknaden*, Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, 1987

Svedjedal, Johan, *Kärlek är. Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1793-1833*, Stockholm 2007

Svedjedal, Johan, *Rosor, törnen. Carl Jonas Love Almqvists författarliv 1833-1840*, Stockholm 2008

Svedjedal, Johan, *Frihetens rena sak. Carl Jonas Love Almqvist författarliv 1841-1866*, Stockholm 2009

Elektroniska publikationer

Jeansson, Nils Ragnar; Swahn, Jan-Öjvind, ”Bad”, *Nationalencyklopedin*: <http://www.ne.se/lang/bad/122204> (2014-05-04)

”Hamams -- bathing in marble splendor”, *Turkish Daily News*, 2006:1, <https://global-factiva-com.ezproxy.its.uu.se/ha/default.aspx> (2014-05-14)

”Hamam (turkiskt bad)”, *Nationalencyklopedin*: <http://www.ne.se/hamam> (2014-05-04)

”Karl XII:s bibel”, *Nationalencyklopedin*: http://www.ne.se/karl-xiis-bibel?i_h_word=karl+XII+bibel (2014-05-13)